

8. JE NAŠE CHÁPÁNÍ JINÝCH NEZBYTNĚ HISTORICKÉ?

8.1 Nomologismus

Multikulturalismus vychází ze zkušenosti zjevně důležité rozdílnosti. To znamená, že multikulturní vědomí se objevuje, když se lidé setkají s jinými, kteří se zdají být naprosto odlišní, podivní, a dokonce cizí, a kdy očividná rozmanitost způsobů myšlení a života naráží na pohodlný provincialismus, podle kterého „jsou všichni jako my“. V takových momentech lze sotva potlačit otázku, zda jsou tyto rozdíly skutečné nebo pouze zdánlivé. Základní otázkou multikulturalismu tedy je, zda jsou lidé v podstatě stejní, nebo odlišní.

Na tuto otázku je možno odpovědět několika způsoby. Jeden z nich nabízí například analýza ve 4. a 5. kapitole, kde jsme zkoumali představu různých světů a sdílené racionality. V této kapitole prozkoumáme jiný přístup k této otázce, přístup, který souvisí s diskusí ve filosofii věd o člověku, jež probíhá od doby, kdy se osvícenští myslitelé a jejich kritici začali přít o to, co znamená rozumět lidem, jejich jednání a vztahům. Mám zde na mysli diskusi mezi nomologismem a historismem.

Nomologismus, povzbuzený úspěchem Newtona a jeho pokračovatelů, se hlásí k modelu vysvětlení, v němž hrají ústřední roli vědecké zákony. Kvůli ústřednímu postavení zákona se mu říká nomologický model vysvětlení (explanace), přičemž *nomologismus* (z řeckého slova *nomos*, zákon) je názor, který předpisuje, že adekvátní vysvětlení musí mít základ ve vědeckém zákoně. *Historismus* oproti tomu tvrdí, že identita sociálních entit a jednání spočívá v jejich historii, a že chceme-li jim rozumět, musíme pochopit historický vývoj, který k nim vedl.

Jak záhy uvidíme, nomologismus předpokládá, že se na konkrétní události a entity díváme jako na případy obecného vzorce či zákona; po badatelích tedy chce, aby překročili konkrétní jednotlivinu a zachytili to, co sdílí s jinými. Historismus naopak radí věnovat pečlivou pozornost specifickému procesu, který konkrétně

ní entitu či událost vytvořil – klade tedy důraz na to, co je v nich jedinečné. Na tomto zdánlivě úzkém základě neshody v otázce povahy vysvětlení lidských činů a vztahů se nomologismus a historismus rozvinuly v protikladné způsoby nazírání světa. Od časů Kanta a Herdera se nomologismus a historismus nezdírká pokládají za vyčerpávající, neredukovatelně odlišné a vzájemně neslučitelné alternativní světové názory. Jejich protistojnost se vyjevuje v několika základních dichotomiích, které mají vyznačovat hluboké rozdíly v epistemologické perspektivě:

<i>Nomologismus</i>	<i>Historismus</i>
Univerzální	Konkrétní
Typ	Jednotlivina
Opakování	Novost
Nečasovost	Časovost
Stejnost	Rozdílnost

Z toho by mělo být jasné, že nomologismus na multikulturní otázku, zda jsou všichni stejní, prosazuje kladnou odpověď. Zdůrazňováním toho, že pod konkrétním a časově situovaným lze najít obecné, opakující se vzorce, jichž je konkrétní pouhým případem, nomologismus naznačuje, že v základě jsou lidé na konec stejní. Historismus naopak na otázku po podobnosti lidí odpovídá rozhodným ne. Když historismus tvrdí, že jednáni nebo sociální skupině dává identitu právě to, co je činí jedinečnými a odlišnými, totiž jejich konkrétní historie, vlastně tím říká, že lidé s odlišnou historií jsou nejen odlišní, ale odlišni podstatně.

Spor mezi nomologismem a historismem tak nastoluje problém, který se přímo týká významu multikulturalismu, totiž problém nepřekonatelnosti rozdílů mezi lidmi. I když by se tedy na první pohled mohlo zdát, že otázka této kapitoly (Je naše chápání jiných nezbytně historické?) – otázka, jež má podchytit spor mezi nomologismem a historismem – s multikulturalismem nesouvisí, ve skutečnosti je pravdou opak. A souvislost je zde hluboká.

Začneme nomologismem. Vědecké zákony mají podle něho obecnou formu, což znamená, že postulují nějaký neměnný vztah mezi členy jedné třídy událostí a jiné třídy událostí. Boyleův zákon například říká, že za konstantní teploty se objem stlačeného plynu mění nepřímo úměrně k jeho tlaku. Všimněme si, že zá-

kony zahrnují i budoucí případy, nikoli jen ty, které již byly pozorovány. Zákon není pouhou generalizací minulých pozorování („Ve všech dosud pozorovaných případech stlačeného plynu...“), ale platí pro všechny případy včetně těch, které ještě nenastaly („U jakéhokoli stlačeného plynu, jehož teplota je konstantní, platí, že zvětšuje-li se jeho objem, snižuje se jeho tlak“). Boyleův zákon se vztahuje na všechny stlačené plyny, i na ty, které zatím nebyly pozorovány nebo objeveny. Vědecký zákon tedy postuluje vztah nikoli mezi jistými konkrétními událostmi, nýbrž mezi jistými třídami událostí, a tvrdí, že tento vztah je stálý. Vědecké zákony mají proto podobu „Jestliže P , pak N “ nebo „Jestliže ne P , pak ne N “ (kde P a N jsou třídy událostí symbolizované velkými písmeny, abychom je rozlišili od konkrétních časově zařaditelných událostí p a n , jež označujeme malými písmeny).

Ve skutečnosti jsou vědecké zákony o trochu složitější. Většina zákonů odkazuje k určitým standardním podmínkám, jež je třeba dodržet, má-li vztah mezi P a N platit. Příklady standardních podmínek jsou „v dokonalém vakuu“, „za normálního atmosférického tlaku“ nebo „na dokonale konkurenčních trzích“. Jestliže tyto standardní podmínky označíme velkým písmenem S , bude běžný nomologický vzorec znít „Za S , jestliže P , pak N “. Kvůli přehlednosti však budu i nadále užívat jednodušší zápis „Jestliže P , pak N “ s tím, že předpoklad „za S “ se pokládá za samozřejmost.

Jak nám zákony pomáhají vysvětlovat události? Řekněme, že n je určitá událost, kterou chceme vysvětlit. Podle nomologismu je událost vysvětlena, pouze když víme, proč se n musela stát vzhledem k určitým vysvětlujícím událostem p (v tomto případě by p byla dostatečnou podmínkou n). Jestliže mohla nastat p , aniž za ní následovala n , pak výskyt p událost n plně nevysvětluje; p nevysvětluje výskyt n ani v tom případě, že k n mohlo dojít bez p . Události p vysvětlují událost n , pouze když je dokázáno, že p bez výjimky vyvolává n , a že když nedojde k výskytu p , je tím bez výjimky zabráněno vzniku n . Pro vysvětlení je tak zásadně důležitá představa konstantnosti. To ale vyžaduje, aby p a n byly případy jisté konstantní pravidelnosti – buď v podobě „Jestliže P , pak N “, nebo v podobě „Jestliže ne P , pak ne N “. Nazíráme-li na n jako na případ N , na p jako na případ P a na P a N jako na neměnné typy, záhada obklopující výskyt n mizí.

Logickou formu tohoto druhu vysvětlení představuje dobře známý *deduktivně-nomologický model vysvětlení*. Ten vztahuje výpověď popisující n k řadě výpovědí o jiných událostech p a k jednomu či více zákonům Z takovým způsobem, že výpověď o n (explanandum) je logicky vyvoditelná ze souhrnné výpovědi o p a Z (explanans). Podle tohoto vysvětlení nemohla být událost n jiná, než byla – vidíme, proč *musela* nastat, takže je vysvětlena. Zákony jsou svorníkem tohoto typu vysvětlení. Dedukce z explanans k explanandu je možná pouze díky univerzálnímu zákonu, který postuluje, že vždy, když nastanou události typu P , nastanou také události typu N .

To je samozřejmě pouze holá kostra deduktivně-nomologického modelu vysvětlení. Jemnozrnější obraz by uvedl: různé typy zákonů, které mohou figurovat v nomologických vysvětleních (univerzální nebo statistické); různá kritéria, jež musí P a N splnit, mají-li se na ně takové zákony vztahovat (musí být pozorovatelné nebo s observačními výpověďmi spojeny přemostovacími principy); úlohu, již mají v dosahu zákonů limitující podmínky (jak jsem již řekl, zákony platí pouze v určitých obecných situacích, a to pouze *ceteris paribus*); roli, již mají v nomologických vysvětleních teorie atd. (Podrobněji se zabývá nomologickým vysvětlením Hempel /1965/.) Avšak tyto nuance nepotřebujeme k tomu, o co nám zde prozatím jde, totiž k posouzení funkce zákonů v deduktivně-nomologické koncepci vědeckého vysvětlení.

V nomologických vysvětleních existuje jakási strukturální rovnost mezi vysvětlením a předpovědí. V případě vysvětlení je známo, že došlo k události n , a hledají se obecné zákony a výpovědi o jejich konkrétních příčinách; v případě předpovědi jsou dány obecné zákony a stanoveny konkrétní příčiny, z nichž se vyvozuje tvrzení o určité události n , která ještě nenastala. Předpověď je tedy prostým protějškem nomologického vysvětlení. (To samozřejmě neznamená, že jsou totožné: liší se vzhledem k informacím, jež mají vědci k dispozici – zatímco vysvětlení má co dělat s událostmi, o nichž je známo, že se staly, předpověď se týká událostí, o jejichž výskytu nevíme. Důležité zde ale je, že podle nomologismu *není vysvětlení jako vysvětlení přijatelné, pokud nemohlo fungovat jako předpověď*.)

Funkční ekvivalence vysvětlení a předpovědi je základem schopnosti vědy vysvětlení empiricky ověřovat. Hypotéza, že p

vysvětluje n , je ověřitelná právě díky tomu, že se toto vysvětlení opírá o obecný zákon „Jestliže P , pak N “. Takový obecný zákon předpovídá, že kdykoli nastane P , povede to k N ; vědci tedy mohou sami zajistit P a pozorovat, zda zákonitě dojde k N . Jestliže ano, obecný zákon lze přijmout jako základ vysvětlení n ; jestliže ne, je třeba přijít s nějakou jinou hypotézou. Předpověditelnost je tedy velmi důležitá nejenom pro vysvětlení, ale také pro experimenty, jimiž se vysvětlení ověřují.

Symetrie mezi nomologickým vysvětlením a předpovědí odhaluje typicky nehistorickou povahu nomologické vědy. K události n dochází v určitém historickém okamžiku, vysvětlena je ale, až když je zahrnuta pod určitý zákon, který nemá žádné podstatné časové znaky, to znamená, až když je pochopena jako součást bezčasové pravidelnosti. Zákony se netýkají konkrétní doby nebo místa; vybírají stále se opakující vzorce, které platí univerzálně pro jednu každou časově zařaditelnou entitu, která je jejich potenciálním případem. V důsledku toho existuje zásadní rozdíl mezi nomologickou vědou s jejími bezčasovými zákony a historií s jejími nevyhnutelně chronologickými událostmi. Podle nomologismu ke skutečnému vysvětlení dojde, teprve když jsou historické zprávy (které vysvětlují určité časové a časově charakterizované události jejich vztahem k jiným časovým a časově charakterizovaným událostem) nahrazeny vědeckými vysvětleními (v nichž jsou určité události chápány jako případy jistých naprosto obecných vzorců). Dalo by se to vyjádřit také tak, že podle nomologismu musí být p a n historických vysvětlení nahrazeny P a N vysvětlení vědeckého.

Skutečně vědecká sociální věda, splňující nomologický ideál, musí objevit obecné zákony a na jejich základě činit empiricky ověřitelné předpovědi o určitých typech lidského chování. Psychology má tedy nomologismus k tomu, aby objevovali „zákony psychického vývoje“ nebo „zákony myšlení“, ekonomy vede k odkrytí „zákonů trhu“ nebo „zákonů kapitalismu“ a sociologům přikazuje hledat „zákony interakce v malých skupinách“. Pokud se sociálněvědná vysvětlení o takové nebo podobné zákony nebudou opírat, budou podle nomologistů ze dvou důvodů nedostačující: za prvé nebudou adekvátně vysvětlovat, protože nebudou ukazovat, na jaký způsob je určitá sociální událost součástí nějakého hlubšího sociálního vzorce; za druhé nebudou s to předpo-

vídat, takže se nebudou moci uplatnit v experimentech, které by rozhodly o tom, jsou-li potvrzena nějakými důkazy. Podle nomologismu je sociální věda bez zákonů explanačně nedostatečná a empiricky neověřitelná. Vlastně to žádná věda není.

8.2 Zákony v sociálních vědách

Lze k událostem a objektům, které zkoumají sociální vědy, přistupovat stejně nomologicky jako k událostem a objektům, které zkoumají vědy přírodní? Někteří jsou toho názoru, že ne, přičemž poukazují na jejich intencionální povahu, kvůli níž jsou pro nomologický přístup nevhodné. Bude užitečné prozkoumat, jaké má tato *argumentace intencionalitou* klady a zápory. Začnu nejsilnější podobou této argumentace a posléze přejdu k její kritice.

Jak víme z 5. a 6. kapitoly, mnohé z objektů sociální vědy představují intencionální jevy (a i ty, které intencionální nejsou, jako například hospodářské krize, probíhají na pozadí intencionálních jevů). To znamená, že jejich identita je funkcí jejich významu (například nějaký akt je aktem modlitby v důsledku záměru, které vyjadřuje, nebo nějaká instituce je bankou v důsledku představ svých vkladatelů, zaměstnanců a široké veřejnosti).

Protože sociální jevy jsou obdařeny významem, sociální vědci charakterizují předměty svého studia z hlediska tohoto významu, nikoli z hlediska jejich fyzických vlastností, jež by se daly popsat čistě fyzikálně a prostorově. Antropologové tak chtějí vysvětlit, proč členové určitého kmene *tančí*, nikoli proč se *hýbou* jejich chodidla; politologové studují *hlasování* občanů, nikoli *zvedání* paží určitých skupin lidí; a historikové idejí charakterizují texty ne z hlediska jejich fyzikálních vlastností, ale z hlediska toho, co říkají. Intencionální jevy jsou smysluplné a sociální věda pracuje ve světě významnosti, ať se jí to líbí, nebo ne.

Klíčovým faktem, pokud jde o intencionální jevy, je to, že jsou vystaveny neustálé změně v důsledku konceptuálních inovací, které mohou příslušníci určité skupiny zavést a přijmout. Vývoj konceptuálního schématu umožňuje nové druhy významu a s nimi i nové druhy intencionálního myšlení a činnosti. Konceptuální inovace samozřejmě nabývají ohromného počtu typů a forem (inovaci vlastně podléhá i to, jak k inovacím dochází a jakým způsobem vyvolávají změny). Míra inovací může být velmi pro-

měnlivá. Ale ve všech, i v těch nejuzavřenějších a nejizolovanějších společnostech se myšlení vyvíjí v důsledku změn v tom, co je třeba udělat kvůli přežití a zajištění blahobytu, v důsledku měnících se vztahů v rámci skupiny jako takové i kontaktů s cizími skupinami a v důsledku obecné tendence lidí klást si další a další otázky o světě.

Zásadním bodem v argumentaci intencionalitou je nepředpověditelnost konceptuální inovace. Abychom mohli předpovědět konceptuální inovaci, museli bychom umět říci, v čem tato inovace spočívá, což by znamenalo, že bychom ji už sami museli mít. K tomu bychom tedy sami museli projít všemi tvořivými kroky, které k inovaci vedou. Aby mohli ekonomové v roce 1850 předpovědět vznik ekonomické teorie, již předložil roku 1936 Keynes v *Obecné teorii zaměstnanosti, úroku a peněz*, museli by sami tuto teorii alespoň v hrubých obrysech formulovat.

Zvlášť co se týče inovací, které samy závisí na řadě jiných inovací, a inovací, které vedou k zásadním změnám základních pojmů, je předpověď naprosto nemožná. K tomu, aby se dal v roce 1500 předpovědět vznik kapitalismu, by bylo třeba znát pojmy – od velmi abstraktních („zboží“) ke konkrétnějším („smlouva“) a od teoretických („soukromé vlastnictví“) k praktičtějším („námezdní práce“) –, které závisely na vývoji v tak širokých oblastech myšlení, že už to samo takovou předpověď zcela vylučuje.

Všimněme si, že tato nepředvídatelnost se neomezuje pouze na lidské *myšlení*. Vzhledem k tomu, jakou směrodatnou roli hraje myšlení v intencionálních aktivitách a vztazích, vedou změny v myšlení i ke změnám v těchto aktivitách a vztazích. Praktická nemožnost předpovědi konceptuální inovace tedy znamená, že sociální vědci nebudou moci předpovědět nové sociální formy, které z inovace vyplynou. Sociální instituce a praktiky, jakož i přesvědčení a touhy členů konkrétních sociálních skupin, jsou ve stavu neustálé změny, který bude vždy těm, kdo je studují, připadat neurčitý, protože jejich proměny jsou výsledkem inovací, které jsou samy nevypočitatelné.

Vezměme například hluboké změny ve vztahu a povinnostech vlády k ekonomice, jež přivodily konceptuální změny, jejichž předzvěstí byla Keynesova práce z roku 1936. Před touto dobou se od vlád v liberálních zřízeních neočekávalo, že budou řídit hospodářství ani že budou usilovat o plnou zaměstnanost. Jakmile se

myšlenky Keynesa a jeho stoupenců staly součástí politického a ekonomického dění, vládní instituce, vztahy a aktivity se naprosto zásadním způsobem změnilly. V roce 1860 političtí vědci, studující vztah mezi liberálním státem a ekonomikou, avšak neschopní předpovědět konceptuální inovace navozené Keynesem a jinými, neuměli říci, jak hluboce se tento vztah v důsledku těchto inovací promění. Byla jejich práce užitečná pouze pro období před Keynesem, kdežto pro pozdější dobu nepoužitelná?

Nebo si připomeňme „železné zákony kapitalismu“, které kolem roku 1860 formuloval Marx. Marx se domníval, že odhalil základní zákony, jimiž se řídí kapitalistická ekonomika; na jejich základě učinil několik troufalých předpovědí (například nevyhnutelné zbídačování dělnické třídy). Tento jeho pokus však *musel* neuspět právě proto, že kapitalistické systémy se neustále vyvíjejí mimo jiné i v důsledku konceptuálních inovací. Marx nikdy nemohl znát teoretické inovace, s nimiž přišli Keynes a jiní a které zásadně změnilly instituce a praktiky, o nichž se Marx snažil teoretizovat. Tyto nepředvídatelné změny učinili z Marxových takzvaných zákonů právě jenom *takzvané* zákony, které platily, pakliže někdy platily, pouze v určitém historickém období kapitalismu. Vzhledem k intencionalní povaze věci, jimiž se zabýval, a intencionalistickému slovníku, jímž tyto věci popisoval (v tom se Marx v ničem nelišil od ostatních sociálních vědců), ani ničím jiným být nemohly.

Příklad s Marxem upozorňuje na zvlášť důležitý druh konceptuální inovace, který souvisí s kritickou teorií (o níž jsme hovořili v části 6.4). Kritické teorie izolují v sociálním životě kauzální podmínky, jejichž vliv závisí na tom, že jistá skupina nezná povahu své kolektivní existence a neví, co je na těchto podmínkách frustrující. Hlavním smyslem kritické teorie je poučit tuto skupinu o zmíněných kauzálních podmínkách a o jejich nespravedlivosti a osvětit ji natolik, aby tyto podmínky a s nimi i svůj život mohla změnit. Transformativní akcí skupina původní teorii zneplatní, protože její život dostane v důsledku účinnosti původní teorie novou podobu. Kritická sociální teorie předjímá svůj zánik.

Jak to souvisí s otázkou nomologického charakteru sociálněvědných vysvětlení? Podle argumentace intencionalitou následovně: Aby mohly vzniknout přijatelné obecné zákony, je třeba

užívat pojmů, které vypovídají o věcech v určitém stabilním stavu nebo měnících se určitým pozorovatelně pravidelným způsobem. Nelze-li věc nebo událost popsat jako součást pravidelně se opakujícího sledu událostí, pak nemáme jak rozhodnout, zda je hypotéza univerzální nebo dostatečně ověřitelná, aby mohla být obecným zákonem. Ale aby mohla být kauzální zevšeobecnění plnohodnotnými obecnými zákony, musí být potvrditelná. Z toho plyne, že ve vědách zabývajících se takovými jevy nejsou obecné zákony možné.

Doložme si to pomocí analogie, s níž přišel Alasdair MacIntyre (1972). Představme si geology studující horniny, které rychle mění svůj tvar, velikost, barvu a chemické složení, přičemž tyto změny nejsou geologové schopni předvídat. Zpětně snad budou s to rozumět tomu, proč nějaká skupina hornin přijala svou podobu, do budoucna ale nebudou vědět, jaké formy horniny této skupiny nabudou. Problém spočívá v tom, že jejich horniny nezůstávají v dostatečném klidu nebo že se nevyvíjejí dostatečně pravidelně, aby v nich bylo možno rozpoznat případ typického vzorce. Jestliže se budou věci, k nimž se odkazuje pojmy „horniny typu A“ a „horniny typu B“, i nadále nevypočitatelně měnit, geologové nebudou moci pomocí těchto pojmů formulovat obecné zákony, protože nebudou mít jak zjistit, zda a u jaké škály jevů domnělý zákon platí.

Podle argumentace intencionalitou je imaginární případ geologů skutečnou situací sociálních vědců, chtějících vysvětlit sociální jevy. Sociální vědci užívají k popisu předmětů svého zkoumání takových termínů jako „politická sféra“ a „ekonomika“; tyto termíny se ale týkají věcí, které se v závislosti na konceptuální inovaci nepřetržitě mění. Jakýkoli obecný zákon, který by užíval těchto termínů, by se proto nedal ověřit. Mají-li se pravidelné výsledky plynoucí z jistých specifikovatelných faktorů shrnout v obecný zákon, musí být ověřitelné v celé řadě případů; jestliže se ale faktory a výsledky ustavičně nepředvídatelně mění, nemáme kde nalézt případy, které by platnost zákona dostatečně potvrdily. Všimněme si, jak tento závěr omezuje okruh sociálněvědných zobecnění. Jsou-li lidé v různých skupinách v důsledku (nepředvídatelně se měnících) záměrů, které je charakterizují, navzájem zásadně odlišní, pak lze činit pouze zobecnění o jistých třídách lidí historicky situovaných v konkrétním kulturním a sociálním

prostředí. Se změnami tohoto prostředí v čase se navíc budou měnit také zevšeobecnění o lidech v něm. Výsledkem je věda založená na historicky vázaných, tedy velmi omezených zevšeobecněních: zevšeobecněních, která jsou historicky a kulturně situovaná a dobrá pouze pro určité místo a čas. To je hlavní závěr argumentace intencionalitou.

Tato argumentace by měla dokazovat, že intencionální jevy nelze vysvětlit nomologicky a že sociální vědy nemohou být vědami nomologickými. Dokazuje to ale argumentace intencionalitou skutečně?

Klíčovým faktem v odpovědi na tuto otázku je to, že věda nevysvětluje události jako takové, ale pouze události *popsané určitým způsobem*. Pouze když je událost popsána, je co vysvětlovat, a protože události je možno popsat řadou různých způsobů, výběr popisu, který bude použit k charakterizaci události, bude významnou měrou rozhodovat o tom, co představuje její vysvětlení. Předpokládejme například, že 12. července 1984 uložil Ronald Reagan u První washingtonské spořitelny 500 dolarů. Tato událost by se dala popsat jako „Ronald Reagan uložil 500 dolarů na svůj washingtonský účet“; vysvětlení *takto popsané* události si žádá informace o Reaganových záměrech. Taž událost by se ale dala popsat jako „vkladatel uložil peníze do banky“; vysvětlení události *popsané tímto způsobem* vyžaduje obecnější informace o vkladatelích a bankách. Tuto událost lze popsat také čistě fyzicky (například že „stav mozku způsobil, že určitý savec udělal nějaké konkrétní pohyby“); v tomto případě vyžaduje vysvětlení události *takto popsané* znalost detailů o fyzickém stavu prezidenta (například stavu jeho mozku atd.). Tutéž událost bychom mohli popsat pomocí konkrétních označení (například „Ronald Reagan“), kdežto jiné popisy by mohly užívat obecných označení („vkladatel“); zatímco některé popisy budou pracovat s intencionálními pojmy, které charakterizují entity z hlediska jejich významu („uložil“), jiné vystačí s neintencionálními pojmy, které zobrazují entity z čistě fyzického hlediska („stav mozku“).

Vysvětlovat se bude nikoli událost jako taková, nýbrž událost charakterizovaná jistým způsobem. To ale znamená, že nemůžeme předpokládat – na rozdíl od argumentace intencionalitou –, že intencionální jevy musí být popsány z intencionálního

hlediska. Jevy charakterizované svým významem lze nově charakterizovat čistě fyzicky. Argumentace intencionalitou chce doložit, že intencionální jevy se nemohou v obecných zákonech vyskytovat, ve skutečnosti to ale nedokazuje. Jediné, co dokazuje, je to, že intencionální jevy *popsané prostřednictvím intencionálních pojmů* (jako „přesvědčení“, „jednání“, „instituce“) nejsou vhodnými kandidáty pro nomologický přístup. To *nevylučuje* možnost, aby tyto jevy byly nově popsány neintencionalisticky a byly mezi možné kandidáty zobecnění ve vědeckých zákonech zařazeny.

Nomologická vysvětlení vyžadují, aby byly jevy popsány velmi obecně – teprve potom budou moci figurovat ve vědeckých zákonech. Pouze když události popíšeme tak, že vypustíme, co je pro ně jednotlivě specifické a příznačné, a zdůrazníme naopak to, co mají společného s jinými událostmi, lze v nich vidět členy téže třídy, a tedy i možné případy nějakého stále se opakujícího vzorce. To platí jak o událostech neovlivněných lidským světem, tak o událostech souvisejících s jednáním člověka. Mt. Pinatubo vybuchuje, Mašinka Žofinka začíná bafat, tlak v pneumatikách Maria Andrettiho začíná stoupat. Jsou-li tyto události popsány konkrétními označeními, nezdá se, že by měly mnoho společného. To, že jsou si podobné jakožto případy Boyleova zákona, vyjde najevo, až když je nově popíšeme pomocí obecnějších označení (nejdříve jako „sopka vybuchuje“, „parní stroj vytváří energii“ a „tlak v pneumatikách se zvyšuje“, potom ještě obecněji termíny jako „plyn“, „uzavřený prostor“, „teplota“ a „tlak“).

Argumentace intencionalitou nám prostě říká, že popíšeme-li lidské skutky a výtvořiny intencionalistickým slovníkem, který je individualizuje a charakterizuje jejich významem, nebudou vhodnými předměty pro nomologický přístup. Zdaleka však nedokazuje, že k lidským skutkům a výtvořinám nelze přistupovat nomologicky, a místo toho paradoxně navrhuje, jak by se takový přístup dal umožnit: neužívejte k popisu lidských událostí a objektů intencionalistické pojmy, ale přepište je neintencionalisticky, aby bylo jejich homogennost, pokud jde o příčiny a následky, možno postihnout obecnými zákony. V historii sociálních věd dokládají tuto strategii přístupy teorie podmíněných reflexů, kognitivní simulace a sociobiologie.

Zastavme se u sociobiologie. (V této věci se přidržím důležité Rosenbergovy práce /1980/. Upozorňuji, že sociobiologii užívám pouze pro ilustraci a že zde naprosto nechci prosazovat eventuální kognitivní klady tohoto přístupu.) Sociobiologie tvrdí, že nejnižší úrovní predikátu, jímž lze charakterizovat živé entity, aby pak mohly vystupovat v biologických zákonech, je „druh“ jako takový, ne nějaký konkrétní druh (například „homo sapiens“ nebo „canis familiaris“), ani ne určitý typ druhů (jako „savci“ nebo „plazi“). To znamená, že obecným zákonem v pravém slova smyslu nemůže být žádná generalizace o chování bobrů či savců nebo dokonce obyvatel Země, budou-li tito živočichové popsáni konkrétními pojmy „bobr“, „savec“ nebo „obyvatel Země“. Zatímco tyto pojmy odkazují k entitám na základě jejich prostorově-časové specifčnosti – například jejich umístění na Zemi –, ve skutečných zákonech je třeba taková konkrétní označení zcela odmyslet. A právě to splňuje pojem „druh“: týká se *jakékoli* biologické rodové linie či rodokmene. Teorie přírodního výběru, která vyjadřuje zákony, jimiž se řídí vývoj druhů, se tak vztahuje na všechny druhy, včetně těch, jež by mohly být nalezeny na jiných planetách. (To samozřejmě neznamená, že pojmy jako „bobr“ nebo „savec“ nemají v sociobiologii žádnou roli; znamená to pouze, že se tyto pojmy nebudou vyskytovat v jejich obecných zákonech.)

Příklad sociobiologického zákona, který platí pro všechny druhy, vyplývá z teorie přírodního výběru: „Je-li x homogenní podtřídou druhu D a je-li jeho schopnost přizpůsobení daným podmínkám větší než u ostatních členů tohoto druhu, pak se bude poměrně zastoupení x v tomto druhu zvyšovat.“ Všimněme si, že se zde vůbec nehovoří o nějakém konkrétním druhu a ani se neužívá intencionální slovník. Tento zákon ovládá všechny druhy – druh „homo sapiens“ nevyjímaje. (Kdyby se „schopnost přizpůsobení“ definovala jako „větší pravděpodobnost úspěšné reprodukce“, tento zákon by byl pouhou tautologií. „Zákon“ by pak neříkal nic jiného, než že podtřídy, které mají lepší schopnost úspěšné reprodukce, se pravděpodobně budou úspěšně reprodukovat. V takovém případě nemáme co dělat se zákonem, nýbrž s tvrzením, které je pravdivé už z definice pojmů. V sociobiologii se proto „schopnost přizpůsobení“ definuje nezávisle na schopnosti reprodukce, takže její výsledky se dají formulovat v zákonech, které chtějí odhalit něco o světě, ne pouze v tvrzeních

pravdivých z definice, která odkrývá pouze něco o významech slov, jichž sociobiologové užívají.)

Sociobiologie je pouze příkladem obecné konceptuální strategie: když se ukáže, že zásoba pojmů, jež jsou k dispozici k popisu událostí, nestačí na vědecký úkol podat entity a události tak, aby byly vhodné pro nomologický přístup, přeformulujeme základ svého deskriptivního slovníku nebo vymysleme jiný základ, který bude na tento úkol stačit. Přesně to se stalo ve fyzice a biologii a zdá se, že nic zásadního nebrání ani tomu, aby k tomu docházelo také ve zkoumání člověka.

Přijmeme-li takovou strategii, nesmíme samozřejmě v sociálních vědách popisovat lidi pomocí pojmů, jichž se tam dnes užívá (a to se týká jak pojmu „člověk“, má-li pravdu sociobiologie, tak „záměru“ a příbuzných pojmů, má-li pravdu argumentace intencionalitou). To bude znamenat určitou ztrátu: lidské chování a vztahy budou popsány tak obecně a nevýznamově, že z jejich popisu bude vyloučeno to, co se zdá být jejich integrální součástí. To se ale děje také ve fyzice a biologii. Mt. Pinatubo se ve fyzice necharakterizuje jako konkrétní hora nacházející se na Filipínách severozápadně od Manily, ale stává se nádobou s plynem – tedy něčím neodlišeným od jiných, natolik odlišných nádob s plynem, jako jsou lokomotivy a pneumatiky. Je-li Mt. Pinatubo popsána jako „nádobka s plynem“, ztrácí svoji jedinečnost konkrétní hory. Tato ztráta však přináší také zisk, protože ve výbuchu této hory lze potom vidět projev Boyleova zákona, takže je možno ho vysvětlit. Pokud by se tato hora naopak stále popisovala konkrétním označením jako „Mount Pinatubo“, její erupční činnost by byla vědecky nevysvětlitelná. Totéž platí o lidském chování: je-li popsáno neintencionalisticky, některé jeho důležité stránky (dokonce i ty, které nám připadají typické) budou opomenuty; takový popis mu však otevírá cestu do vědeckých zákonů a chování přestává být z vědeckého hlediska záhadou.

Zrekapitulujme si celou věc: Jediné, co argumentace intencionalitou dokazuje, je to, že sociální věda, která užívá intencionalistický slovník, pravděpodobně neformuluje obecné zákony, a nebude tedy moci nabídnout nomologická vysvětlení. Z toho ale neplyne, že nomologismus je jako filosofie sociálních věd nepřijatelný. Má-li se sociální věda stát nomologickou, musí změnit svou základní konceptuální orientaci a dosavadní intencionalistický

rámec nahradit rámcem neintencionalistickým. Tímto způsobem bude přinejmenším potenciaálně možné objevit zákony, jimiž se řídí lidské chování.

8.3 Nedostatky nomologických vysvětlení

Podle nomologismu musí sociální věda, má-li být úspěšná, nejdříve najít správnou rovinu popisu jevů, které chce studovat. Je-li možno rozpracovat neintencionalistický popis na přiměřeně obecné úrovni, je možno také odkryt skutečné zákony lidského chování a sociální věda se konečně může stát opravdovou vědou. V zájmu argumentace předpokládejme, že vědecké vysvětlení musí být v konečném důsledku nomologické a že byly zjištěny sociobiologické zákony vztahující se na lidské jednání a jeho výsledky. Znamená to, že nomologismus má pravdu, když tvrdí, že sociální věda může opustit intencionalistické popisy a spokojit se s neintencionalistickými obecnými zákony a deduktivně-nomologickými vysvětleními? Myslím, že nikoli. Nomologické vysvětlení nemusí být ze sociálněvědného hlediska dostatečné. Dovolím si upřesnit tři důvody, z nichž vychází diagnóza konstatující neadekvátnost nomologismu.

Za prvé uvedme, že sociální vědce mohou docela dobře zajímat jedinečné a časové události, z nichž se skládá lidská historie, *jako takové*. Politolog se může chtít dozvědět více o chování německé nacistické strany jakožto konkrétní strany, již byla, než o jejím chování jakožto případu chování politických stran obecně. I politologové zajímající se o politické strany v obecné rovině se často svým zájmem omezují na určitá historicky konkrétní uspořádání (například moderní průmyslové ekonomiky). Historická sociologie (jejímž nejdůležitějším příkladem je *Protestantská etika a duch kapitalismu* Maxe Webera zaměřující se na historicky jedinečnou ekonomickou formu) a etnografická antropologie (jejímž nejdůležitějším příkladem jsou *Nuerové* Evanse-Pritcharda, kniha pojednávající o jednom africkém kmeni) představují sociálněvědné přístupy, v nichž je předmětem zkoumání historicky specifická individuální entita *pojímáná ve své specifčnosti*.

Navíc – a to je ještě pochopitelnější –, sociální vědci mohou oprávněně chtít zkoumat také intencionální jevy *jako takové*. Možná lze tyto jevy studovat pomocí neintencionalistického

slovníku teorie podmíněných reflexů nebo sociobiologie, to ale předpokládá takovou podobu popisu, která nepostihuje to, o čem se chtějí sociální vědci poučit. Úspěšnost určitých ekonomických skupin tak sice může být případem nějakého zákona přírodního výběru, ale antropologové budou chtít zjistit, jaké myšlenky a pocity vstupovaly do jednání a vztahů těchto skupin, a budou je chtít poznat z hlediska jejich intencionálního obsahu. Sociobiologie v tomto případě nemůže navzdory své značné úspěšnosti podle svých vlastních kritérií antropologii nahradit, protože tato kritéria se nevztahují na to, co na lidských událostech zajímá antropology i neantropology ze zainteresované veřejnosti.

Zájem o konkrétní jakožto konkrétní a o intencionální jakožto intencionální má oporu ve druhém důvodu, proč by bylo třeba i úspěšnou nomologickou sociální vědu doplnit. Lidské činy a vytvory jsou příznačně nehomogenní a otevřené. Jsou příznačně nehomogenní, protože jejich podobnost z hlediska jejich významu je sluchitelná s dramatickými fyzickými rozdíly (pomysleme na všechny ty způsoby, jimiž se dá dát znamení – které se v některých případech obejdou bez jakéhokoli pohybu!). Jsou příznačně otevřené, protože je lze vysoce tvořivě rozvádět: to, co konstituuje určitý druh intencionálního jevu, se může v důsledku konceptuální inovace radikálně změnit.

Vezměme si například schopnost přizpůsobení, jak se projevuje v lidských společnostech. Často slyšíme, že v lidské historii převzala kulturní evoluce úlohu evoluce přírodní. To znamená, že schopnost lidí se přizpůsobit závisí mnohem víc na síle kulturních imperativů než na tělesných charakteristikách. Navíc i to, co představuje úspěch a jaké imperativy pravděpodobně povedou k úspěchu, se bude nesmírně lišit od jednoho kulturního uspořádání k jinému. Schopnosti, které úspěch předpokládá, se v závislosti na kulturním uspořádání dramaticky mění mimo jiné i v důsledku konceptuálních inovací v komunikaci, lékařství a politické organizaci.

Chceme-li pochopit konkrétní způsoby, jimiž se dosahuje přizpůsobení v lidském prostředí, musíme tedy odkazovat ke kulturním významům. Ze zákonů přírodního výběru sice víme, že nějaká skupina lidí uspěla, protože byla schopnější se přizpůsobit než jiná, ale to samo o sobě nevysvětluje, proč měl tento úspěch právě svou konkrétní formu. Abychom tomu mohli porozumět, musí-

me dané kulturní imperativy popsat intencionálně. Antropologové zájímající se o specifika historického vývoje tak budou muset porozumět požadavkům a příležitostem konkrétních kultur. Zde je k plnému pochopení společenského vývoje třeba doplnit sociobiologii intencionálním popisem intencionálního chování.

Třetí důvod, proč mohou být nomologická vysvětlení nedostatečná, spočívá v tom, že se rozmanité změny, které probíhají v dlouhém časovém období lidské historie, nemusí řídit jediným zákonem, i když ke každému jednotlivému kroku na této cestě obecný zákon najít lze. V tomto případě nebude stačit, vysvětlíme-li celý řetězec změn od začátku až do konce pouze nomologicky. Dovolím si to objasnit. (Tuto argumentaci předkládá Danto /1985, kap. 11/.)

Předpokládejme historický proces, v němž jistá entita x (řekněme římská říše) prošla dvoustupňovým sledem změn od a k b a od b k c . Schematicky to lze znázornit následovně: v době t měla x podobu a ; v době $t+1$ však došlo k b , a z x se v důsledku toho stalo b ; potom ale v době $t+2$ došlo k j , a z x se v důsledku toho stalo c . Předpokládejme dále, že každé stadium podchycuje nějaký obecný zákon: první stadium zákon (1) „Pro každé X platí, že jestliže H , pak B “ a druhé stadium zákon (2) „Pro každé X platí, že jestliže J , pak C “. Z těchto předpokladů ale *neplyne*, že celý proces od a do c postihuje jediný obecný zákon. Proč? Protože výskyt J v druhém zákoně není nutně spojen s výskytem B ani H v prvním zákoně. Jediný zákon by celý proces vystihoval pouze v tom případě, kdyby b nebo h bylo bezprostřední příčinou j ; na celý proces by se pak vztahoval obecný zákon (3) „Pro každé X platí, jestliže H , pak B , a jestliže B , pak J , a jestliže J , pak C “. *Nejde* zde o to, že takový jediný obecný zákon je nemožný či nekoherentní, ale o to, že *existence takového zákona nevyplývá z existence dvou obecných zákonů, z nichž každý platí pro jedno stadium procesu změny x z a v c .*

Pokryvá-li jeden obecný zákon složitý historický proces, říká se mu *historický zákon*. Shora uvedený třetí zákon je tedy zákonem historickým. Představa historického zákona má původ v ideji univerzální historie (jíž se v postmoderním žargonu říká „meta-příběh“ či „metanarace“). Podle této ideje je celek lidské historie tvořen jediným příběhem, v němž prochází procesem vývoje jediný subjekt – například lidstvo (Kant) nebo Duch (Hegel) nebo

druhá bytost (Marx). Protože tento proces se řídí domnělým historickým zákonem, zápletka této univerzální historie se má rozvíjet podle „vnitřní logiky“. Pro Marxe je tak například lidská historie vývojem procházejícím různými výrobními způsoby – od otrokářského k feudálnímu, kapitalistickému a komunistickému; Marx tvrdil, že tento vývoj kráčí nevyhnutelným směrem, protože je ztělesněním historického zákona, podle kterého každé stadium v tomto sledu nutně vede ke stadiu následujícímu.

Idea univerzální historie má dnes na historiky a filosofovy mnohem menší vliv, než tomu bylo před dvěma sty lety. Jsme si mnohem více vědomi složitosti a nahodilosti, jimiž se lidská historie vyznačuje. Dnes daleko jasněji než Condorcet, Schiller, Saint-Simon, Kant, Hegel nebo Marx vidíme, jaké obtíže jsou spojeny s formulací přijatelného historického zákona.

Jde-li nám o zhodnocení nomologismu, nejdůležitější věcí je, že jeden historický zákon nemusí zahrnovat celý historický proces, i když pro každé jednotlivé stadium tohoto procesu takový zákon najít můžeme. Nomologické vysvětlení je v tomto případě třeba doplnit historií, v níž se posun entity x od a k c rozvíjí jako sled stadií, která jsou spojena pouze nahodile. Takové vysvětlení bude mít nutně historickou povahu a bude mít podobu následujícího příběhu: x byla a v čase t ; potom, v čase $t+1$, však došlo k b a x se stala b (tato změna se řídí obecným zákonem /1/); v čase $t+2$ ale došlo k j (zde jde o náhodný výskyt), a v důsledku výskytu j se x stala c (tato změna se řídí obecným zákonem /2/). Jelikož v tomto případě se proces změny od a k c neřídí historickým zákonem, vysvětlení tohoto procesu musí mít nenomologickou, v podstatě narativní podobu.

Podtrženo a sečteno: nomologické vysvětlení samo o sobě nestačí. Sociální vědci se mohou oprávněně zajímat o jevy v jejich jedinečnosti a intencionalitě a mohou chtít pochopit, proč mají obecné pravidelnosti odkryté nomologickou sociální vědou tu kterou konkrétní podobu; mohou se také snažit porozumět dlouhodobému historickému procesu, který se neřídí historickým zákonem. V těchto případech je nomologické vysvětlení třeba doplnit jinými formami vysvětlení. K jedné z nich se nyní obrátíme.

8.4 Historismus

Historismus je posledních dvě stě let hlavním soupeřem nologismu. Jak jsem řekl na začátku, historismem mám na mysli názor, podle kterého je identita sociálních entit a událostí dána jejich historií, takže k jejich pochopení je třeba pochopit jejich historický vývoj. Podle historismu, tak jak tohoto pojmu užívám, pochopení národa, člověka nebo nějaké instituce předpokládá odhalení procesu, který vedl k jejich konkrétní podobě. (Termínu „historismus“ se užívá i v jiném smyslu, než ho užívám já, i když mé pojetí je nejběžnější. Mé pojetí se neshoduje zejména s pojetím Karla Poppera v jeho známé knize *Bída historicismu* /1957/.)

Nejjasnější příklady historizujících vysvětlení najdeme v narativních historiích. Když Thukýdídés popisuje průběh peloponéské války nebo E. H. Carr kroky, jimiž bolševici uchvátili moc za ruské revoluce, ukazují, jak různé činy a události vedly k sobě navzájem a k určitému konci. Důležitost každého činu je vykládána z hlediska jeho role v odvíjejícím se dramatu. V těchto případech a v nespočtu dalších se konkrétní činy vztahují k jiným konkrétním činům nikoli jako projevy určitého obecného zákona, ale ve své specifčnosti, kdy každý směřuje dál po nepřetržité linii proměny.

Tento typ vysvětlení má obecně genetickou povahu. *Genetické vysvětlení* prezentuje vysvětlovanou událost *e* jako konečné stadium ve sledu událostí, které k ní vedly. V souladu s tím vysvětluje *e* popisem sledu stadií, v němž se *e* stala *e*. V genetickém vysvětlení jsou stadia nejenom chronologicky uspořádána; u každého je také třeba ukázat, jak vedlo k následujícímu, až nakonec došlo ke kulminaci v dané události. Genetická vysvětlení jsou explanační v tom, že vytyčují sled událostí, v němž se nějaké dřívější entity nebo systém změnil v pozdější. Vyjádřeno schematicky, *e* se vysvětluje jako výsledek procesu, v němž za jistých okolností *a* vedlo k *b*, to zase k *c*, *c* vedlo k *d*, a to vedlo k *e*. Všimněme si zde výrazu „za jistých okolností“. Nic nenaznačuje, že *a* vždy vede k *b* nebo že vývoj od *a* k *e* je součástí zákonitého vzorce; *a* vedlo k *b* atd. pouze v určitých podmínkách, které platily v té době. Genetická vysvětlení se tedy znázorňují malými písmeny: *e* vysvětluje velmi rozmanitá konkrétnost každé události časově situované v historicky specifickém vývoji od *a* k *b*, od *b* k *c*, od *c* k *d*, a konečně od

d k *e*, nikoli to, že by *a*, *b*, *c*, *d* a *e* byly členy nějakých širších tříd událostí *A*, *B*, *C*, *D* a *E*.

Například při vysvětlování toho, jak vypukla první světová válka, by mohli historikové líčit příběh, který začíná zavražděním arcivévody Ferdinanda (to nazvěme *a*); pokračuje reakcí na *a*, kdy Rakousko-Uhersko vyhláší válku Srbsku (*b*); dále reakcí na *b*, kdy Rusko vyhláší válku Rakousko-Uhersku (*c*); reakcí Německa na *c* v podobě vyhlášení války Rusku (*d*) atd., až by byly ve válce všechny důležité země (*e*). Nic zde nenaznačuje, že *b* vyplyne z *a* vždy, že nějaká země bude reagovat na zavraždění svého vůdce vyhlášením války zemi, z níž pochází atentátník. K této reakci došlo pouze za těchto konkrétních historických podmínek v důsledku jedinečné historické situace, v níž se nacházely soupeřící strany.

Genetická vysvětlení mají obecně narativní podobu. To znamená, že nám vyprávějí příběh s nějakým začátkem (*a*), středem (od *a* k *b*, od *b* k *c*, od *c* k *d*) a koncem (*e*). Příběh vyjadřuje souvislosti mezi různými událostmi směřujícími k určitému vyústění. Vyprávění spojuje události ve sled vzájemně souvisejících epizod, propojených v tom smyslu, že každá zvlášť a všechny dohromady přibližují určité konečné vyústění. Tím vlastně toto konečné vyústění vysvětluje – jako výsledek procesu, který vrcholí událostí *e*. (Vypuknutí první světové války /*e*/ se tedy geneticky vysvětluje příběhem, v němž *a* vede k *b* /atentát vede Rakousko-Uhersko k vyhlášení války Srbsku/, které vede k *c* atd., až nakonec nastává *e* /začíná válka/.)

Působivost historismu spočívá mimo jiné v intencionální povaze lidské činnosti a prostředí, o níž jsme hovořili v části 8.1. Lidské činy a vztahy se opírají o jedinečné konfigurace idejí, pojmů, motivů, přesvědčení a dojmů, takže se navzájem podstatně liší. Stoupenci historismu tvrdí, že je přinejmenším scestné se domnívat, že Rakousko-habsburské říše a Anglie s parlamentním systémem jsou si jako „národy“ natolik podobné, že spadají pod nějaký smysluplný obecný zákon. Národ je stále vznikající produkt své rozvíjející se kultury, jazyka, institucí a konkrétních občanů – produkt svého vlastního historického procesu. Odmyslet od tohoto procesu znamená setřít právě to, co je na národu výlučné a osvětlující. Národu a jeho chování lze porozumět jen skrze pochopení jeho výlučnosti ve vší rozmani-

té konkrétnosti. Totéž platí o jednotlivých institucích a lidech, jejich jednání a vztazích.

Genetická vysvětlení proto musí mít bohatou zásobu deskriptivního materiálu, jímž se zachycuje specifčnost dané sociální entity či události. Jsou-li užity obecné kategorie a zevšeobecnění, pak jen podmíněně a v zasazení do konkrétního historického časového rámce či uspořádání. Souvislosti mezi různými fázemi vývoje, z nichž se skládá genetické vysvětlení nějaké události nebo entity, jsou omezeny na vysoce specifické situace, které mají vztah v dané době. Jak jsem již uvedl, vynikajícím příkladem je zde Weberova práce *Protestantská etika a duch kapitalismu*; kapitalismus je v ní vysvětlen jako historicky jedinečný výsledek zřetězení jistých historicky specifických trendů protestantské teorie a praxe šestnáctého století.

Pokud mají sociálněvědná vysvětlení genetickou povahu, jsou sociální vědy v podstatě spíše retrospektivní než prediktivní. Jelikož v genetických vysvětleních platí zevšeobecnění pouze v rámci určitých časových období a jelikož jejich základní explanační modus je narativní, tedy v zásadě obrácený k minulosti, odkrývají, které konkrétní faktory vedly k těm kterým konkrétním změnám v minulosti nebo v bezprostřední přítomnosti, nehodí se ale k předpovědím o tom, co se stane. Na rozdíl od nomologismu, který trvá na tom, že jsou-li sociální entity a události vysvětlitelné, musí být také předpověditelné, jsou podle historismu sociální entity a události zpětně srozumitelné, avšak do budoucna nejasné.

8.5 Nedostatky genetických vysvětlení

Podle historismu jsou genetická vysvětlení sama o sobě dostatečná. Tím, že ukazují jevy jako výsledek určité vývojové linie, je adekvátně vysvětlují; nic víc není třeba. Je tomu opravdu tak?

Především si všimněme, že genetická vysvětlení jsou v podstatě kauzální. Událost *a* způsobuje *b*, ta zase plodí *c*, která vede k *d*, a ta ma zase za následek *e*. „Způsobuje“, „plodí“, „vede k“ a „má za následek“ jsou však kauzální výrazy; jasně naznačují, že souvislost mezi různými stadii sledu v genetickém vysvětlení není pouze časová, ale také kauzální. Genetické vysvětlení události *e* zkrátka spočívá v předložení kauzální etiologie této události.

Kauzální povaha genetických vysvětlení má důležité implikace pro otázku jejich adekvátnosti. Od dob Milla se kauzalita standardně vykládá z hlediska nutných a postačujících podmínek. Takto tento termín chápe většina sociálních vědců. (Odkazy na jiná pojetí kauzality najde čtenář v části *Další četba*.) V Millově pojetí platí, že je-li *p* příčinou *n*, znamená to, že *p* je postačující nebo nutnou podmínkou *n*. Avšak vztahy nutné nebo postačující podmíněnosti se evidentně opírají o obecný zákon: v obou typech vztahu se postuluje, že *kdykoli* dojde, nebo naopak nedojde k určitému typu události, dojde, nebo nedojde k jinému typu události. V případě postačující podmínky má obecný zákon podobu „Jestliže *P*, pak *N*“; v případě nutné podmínky platí „Jestliže ne *P*, pak ne *N*“. Přiznáme-li něčemu kauzalitu chápanou z hlediska nutných a postačujících podmínek, implicitně tím předpokládáme nejenom nějaké konkrétní podmínky *p*, ale také obecný zákon, postulující neproměnný funkcionální vztah mezi jednou třídou událostí *P* (nezávisle proměnných) a jinou třídou událostí *N* (závisle proměnných).

Z Millova pojetí kauzality vyplývá, že genetická vysvětlení, v nichž se postulují určité kauzální vztahy, se *implicitně opírají o určité obecné zákony*. Jestliže historikové tvrdí, že atentát na arcivévodu Ferdinanda způsobil vypuknutí první světové války, toto kauzální tvrzení vychází z určitého nespécifikovaného obecného zákona. Sociologickému tvrzení, že krajní nerovnost v distribuci vlastnictví půdy vede k politické nestabilitě, lze rozumět tak, že platí pouze v jistých historicky specifických situacích; postulovaný kauzální vztah i zde nicméně předpokládá fungování nějakého obecného zákona.

Jeden nápadný fakt však tuto millovskou nomologickou analýzu kauzality zpochybňuje. Sociální vědci dnes skutečně *poskytují* řadu uspokojivých kauzálních vysvětlení všeho možného, od vzorců hlasování přes revoluce až ke změnám v míře sebevraždy, ale žádný obecný zákon hodný toho jména, který by spojoval proměnné v těchto vysvětleních, neexistuje. Sociální vědci jsou si mnohem jistější v jednotlivých kauzálních vysvětleních než při formulaci nějakého domnělého zákona o lidském chování, který by spojoval pojmy těchto vysvětlení v jeden celek. Nedokazuje to, že genetická vysvětlení jsou dostatečná sama o sobě a že nepotřebují oporu v obecných zákonech?

V millovské tezi se však *neříká*, že pro každé kauzální vysvětlení je pohotově po ruce obecný zákon, pod který by se toto vysvětlení dalo zařadit; tato teze vlastně ani *nevyžaduje*, aby byly výrazy a forma odpovídajícího obecného zákona specifikovatelné. V této tezi se pouze tvrdí, že existuje obecný zákon, pod který spadají události, na něž se odkazuje v kauzálních vysvětleních, včetně událostí ve vysvětleních genetických. Je tedy naprosto konzistentní tvrdit, že kouření způsobuje rakovinu plic, věřit, že toto tvrzení má základ v obecném zákoně spojujícím události, které se dnes popisují jako „kouření“ a „rakovina plic“, a přitom připustit, že v tomto okamžiku není žádný takový zákon znám a že ve skutečnosti není znám ani slovník relevantního zákona.

Biochemik by vlastně mohl být pevně přesvědčen o tom, že tyto zákony *nebudou formulovány týmiž slovy jako jednotlivá kauzální vysvětlení* (že se v nich v tomto případě neuplatní takové přibližné výrazy jako „kouření“ a „rakovina plic“). Historik tak může sebezjistě prohlašovat, že k úpadku zemědělské produkce na americkém jihozápadě vedla eroze půdy, a agronom může důsledně hájit kauzální tvrzení, že eroze půdy obecně vede k úpadku zemědělské produkce, i když podle obou nelze tyto události spojit zákonem, který by užíval takového povšechného výrazu, jako je „eroze půdy“. Oba se také docela dobře mohou domnívat, že událost, již dnes popisují jako erozi půdy, bude třeba popsat nově zcela odlišným slovníkem – převzatým například z chemie –, než bude možno formulovat odpovídající zákon.

Vypůjčím-li si Davidsonovo (1970) důležité rozlišení, kauzální vysvětlení mohou být buď heteronomní, nebo homonomní. *Homonomní vysvětlení* jsou ta, jejichž základní zákon už má stejný slovník a podobu jako tato vysvětlení. *Heteronomní vysvětlení* jsou ta, jejichž výchozí zákon lze formulovat slovníkem zásadně odlišným od slovníku užitého ve vysvětleních. Vzhledem k shora uvedeným argumentům o zvláštních charakteristikách intencionálního popisu intencionálních jevů by mělo být jasné, že jejich vysvětlení jsou heteronomní: zákony, o které se opírají, vyžadují sáhnout po zcela jiném druhu výrazů (v našich příkladech po neintencionalistických výrazech sociobiologie).

Z toho, že v současné době přijatelná genetická vysvětlení nejsou zastřešitelná známými obecnými zákony a že neznáme ani slovník a formu takových eventuálních zákonů, neplatí, že

tato vysvětlení se o nějaké zákony implicitně neopírají. Jelikož genetická vysvětlení spočívají ve vyzdvižení kauzálního procesu, v němž jedna událost vede k jiné atd., události, které se v historických vysvětleních objevují, ve skutečnosti musí být zastřešeny obecnými zákony na jisté (nespecifikované) úrovni obecného popisu (alespoň pokud chápeme kauzalitu z Millova hlediska). Rozvoj sociální vědy (snad přeformulované v duchu sociobiologie) mimo jiné i rozpracování takových zákonů vlastně vyžaduje. Až pro takové zákony uzraje čas, některá genetická vysvětlení, jež dnes přijímáme, se potvrdí, jiná ale budou modifikována nebo zpochybněna. Genetická vysvětlení tedy nejenže zdaleka nejsou vědeckému zákonu protikladná, ale naopak ho vyžadují.

To samozřejmě, abychom zopakovali, k čemu jsme dospěli v části 8.3, neznamená, že pro každé genetické vysvětlení nějakého složitějšího procesu existuje určitý historický obecný zákon, pokrývající všechna stadia tohoto procesu. Genetické vysvětlení události *e* jako kauzálního důsledku sledu od *a* k *b*, od *b* k *c*, od *c* k *d* a od *d* k *e*, se opírá o obecný zákon, jímž se řídí posun z jedné fáze do fáze následující, z toho ale ještě *neplatí*, že případem obecného zákona je celý proces od *a* k *e*. Genetická vysvětlení lze *doplnit* nomologickými vysvětleními, ne vždy je ale jimi lze *nabradit*.

Navíc, i když je genetická vysvětlení možno doplnit obecnými zákony, sociální věda nemusí čekat, až takové zákony poskytnou potřebné uspokojivé vysvětlení. Sociálněvědná heteronomní vysvětlení nepotřebují zákony k tomu, aby přinášela vhledy do kauzálních vztahů lidského světa, stejně jako medicína nemusí čekat na určité biochemické zákony, než si troufne tvrdit, že kouření způsobuje rakovinu.

8.6 Shrnutí

Tato kapitola ukazuje, že tradiční antagonismus mezi nomologismem a historismem (se všemi jeho průvodními protiklady) je výsledkem nepochopení. Každá z těchto pozic je sama o sobě jednostranná, a má-li dospět k uspokojivému chápání člověka, je třeba ji doplnit pozicí druhou. Tyto pozice se ani zdaleka nevylučují, a máme-li se plně zhostit rozmanitých úkolů sociálního zkoumání, potřebujeme obě. Sociální věda vyžaduje *jak* nomologickou, *tak* genetickou podobu vysvětlení a oběma nabízí prostor.

Přestože historizující genetická vysvětlení pronikají hluboko do podstaty lidských jevů, opírají se o skutečné obecné zákony a volají po jejich dalším rozvoji. Genetická vysvětlení se sice soustřeďují na specifické interakce historicky vymezených jednotlivců, uspořádané v určitém sledu, ale svou povahou jsou kauzální a v rámci millovského pojmání kauzality v konečném důsledku závisí na dosud neobjevených vědeckých zákonech, v nichž by zakotvily jejich konkrétní souvislosti. (To neznamená, že tyto zákony musí být zářimovány stejným slovníkem jako daná genetická vysvětlení; jak již víme, sociálněvědná intencionalisticky formulovaná vysvětlení jsou heteronomní. Neznamená to ani, že sama o sobě jsou genetická vysvětlení nepřínosná či zbytečná.)

Obecné zákony sociálních věd však budou pravděpodobně natolik abstraktní, že opomenou značnou část toho, co chtějí sociální vědci o lidském světě oprávněně vědět. Pro určité druhy sociální vědy je typický zájem o historicky jedinečné jako takové – budou například zkoumat vznik kapitalismu v sedmáctém století, kmen Nuerů, vztah mezi chováním internovaných osob a architektonickým řešením moderních útulků nebo účinek určitých volebních systémů na sílu parlamentu v průmyslových společnostech.

Protože sociálněvědné zákony budou nepochybně formulovány neintencionalisticky (řekněme jazykem sociobiologie), bude navíc nemožné vysvětlovat konkrétní mechanismy, jimiž se tyto zákony projevují v lidském životě, pouze jimi samotnými. Sociální věda se proto bude muset ve snaze o pochopení detailů zákonů a jejich působení zcela jistě obracet k intencionálním popisům a vysvětlením.

Co víc, některé procesy v lidské historii, zejména ty dlouhodobé a velmi komplexní, nemusí být zastřešitelné obecným historickým zákonem navzdory tomu, že jednotlivá stadia takových procesů zákony pokrývají budou. Sociální věda, postrádající historické zákony, bude muset hledat způsob vysvětlení průběhu těchto procesů v jejich historii a genezi.

Celková pozice této kapitoly vyznívá v tom smyslu, že nomologická a genetická vysvětlení jsou součástí jedné obecné snahy o vysvětlení lidské činnosti a jejích výsledků. Každé poskytuje něco, co tomu druhému chybí; úplný obraz toho, co my lidé děláme a jací jsme, mohou nabídnout pouze společně.

Vraťme se nyní k otázce této kapitoly: Je naše (vědecké) chápání jiných nezbytně historické? Ano i ne. Sociální vědy budou vždy mít svůj historický rozměr a budou předkládat genetická vysvětlení intencionálních a historicky jedinečných jevů. To ale nebude jejich jediná dimenze; budou také naprosto správně pokračovat v hledání zákonů, jimiž se řídí jevy lidského světa (i když takové jevy, aby byly v takových zákonech vůbec zachytitelné, se jistě nebudou popisovat jako specificky lidské – tj. nebudou se popisovat intencionalisticky). Hledání zákonů bude pokračovat, protože genetická vysvětlení je v konečném důsledku ke své úplnosti vyžadují a protože kauzální vysvětlení, o něž usiluje věda, jsou ve své podstatě obecná. Sociální vědy jsou tedy nezbytně historické a zároveň nezbytně historické nejsou.

Tato odpověď sama navíc představuje základ pro odpověď na základní multikulturní otázku, zda jsou lidé odlišných kultur v zásadě stejní, nebo odlišní. Odpověď zní: obojí. Díváme-li se na lidi z abstraktního hlediska toho, co je na lidech (či druzích) naprosto obecné, jsou stejní. Vidíme-li je ale z konkrétního hlediska toho, co je příznačné pro konkrétní jednotlivce, jsou úplně odlišní. Odlišnost a podobnost nemusí být o nic víc protistojné než nomologismus a historismus.

Další četba

Stanoviska této kapitoly silně ovlivnili Rosenberg (1980), Davidson (1967 a 1970) a Danto (1985). Využil jsem také rozsáhlé diskuse s Lee McIntyrem a jeho nepublikované doktorské práce na toto téma; viz též McIntyre (1993 a 1996).

Výborným souborem esejů na téma zákona a vysvětlení je Martin a McIntyre (1994, část II). Subtilní analýzu otázek rozebíraných v této kapitole nabízí Henderson (1993, kap. 6–8).

K nomologismu viz Hempel (1965) a eseje v Martin a McIntyre (1994, část II). K argumentaci intencionalitou viz Fay (1983).

K ideji univerzální historie viz Mink (1987, esej č. 9). Tuto ideu kritizuje Lyotard (1984).

K historismu viz Reill (1975), Troeltsch (1957), Meinecke (1972), Mannheim (1956) a Mandelbaum (1938).

K sociobiologii viz Wilson (1978), Ruse (1979) a Rosenberg (1980).

O příběhu jako druhu vysvětlení pojednává Roth (1988, 1989 a 1991).

O kauzalitě existuje ohromné množství literatury. Stanovisko zastávané v této kapitole ovlivnil Davidson (1967). Tento postoj je zhruba řečeno humovský (viz Hume, 1739). Jde o převládající názor v historii moderní filosofie, který rozvinul Mill (1843). Novější pojednání a prozkoumání tohoto názoru z hlediska vědeckého vysvětlení nabízí Hempel (1965, zejména str. 348–351).

Jiné důležité pojetí kauzality chápe příčiny jako předpisy k produkci výsledků. Jeden z nejvýmluvnějších zastánců tohoto pojetí k tomu uvádí: „Představa příčinnosti je neodmyslitelně spojena s manipulativními technikami k produkci výsledků“ (Gaskin, 1955, str. 483). Toto stanovisko má v historii filosofie vynikající rodokmen táhnoucí se od Bacona přes Reida a Collingwooda až k von Wrightovi. Von Wright (1971, kap. 2) podává propracovaný výklad tohoto pojetí (viz též bibliografii v poznámkách pod čarou u uvedené kapitoly).

Jinou důležitou alternativou Humova a Millova pojetí kauzality je kauzální realismus. Podle kauzálního realismu je příčinou události *u* určitý základní mechanismus, který za příhodných podmínek vytvoří *u*. Základní mechanismy mají přirozený potenciál, jehož aktualizace je kauzálně odpovědná za konkrétní výsledky. Pátrání po příčinách je tedy pátráním po takových mechanismech, nikoli hledáním obecných zákonů. Tím kauzální realismus popírá, že kauzalita je nomologická. Ke kauzálnímu realismu viz Harré (1970), Harré a Secord (1972), Bhaskar (1978) a Keat a Urrey (1975). Skryté opětovné zavádění obecných zákonů na jiné úrovni kauzálnímu realismu vytykají Miller (1972) a Fay (1983).

9. ŽIJEME PŘÍBĚHY, NEBO JE POUZE VYPRÁVÍME?

9.1 Narativní realismus

Celý svět
jest jeviště a všichni mužové
i ženy pouze herci; vstupují
a odcházejí zas a jeden člověk
hrá ve své době mnohé úlohy;
a jejich dějství sedmery jest věk.
(*Jak se vám líbí*)*

Těmito slavnými verši vyjadřuje Jacques dojem, který mívá většina z nás, když uvažujeme o svém životě nebo životě jiných lidí, totiž že život člověka je hraný příběh. Pravda, často nám život připadá jako změť navzájem nesouvisejících událostí; v určitých okamžicích však máme pocit, že jsme my sami nebo jiní lidé součástí dramatu, u něhož matně vnímáme zápletku, která dodává zkušenostem, vztahům a jednání základní jednotu a význam. Z tohoto hlediska předpokládá jak sebezpoznání, tak poznání jiných pochopení a ujasnění této základní zápletky.

Má Jacques pravdu? Je náš život ve skutečnosti příběh, v němž jsme ústředními postavami? Obecněji řečeno, přehrává naše kultura drama podle nějakého jí vlastního narativního vzorce? Anebo se mýlí a příběhy, které vyprávíme, jsou pouhými konstrukcemi, jež dodatečně vytváříme, abychom svému životu a kultuře dali smysl? Účinkujeme v příbězích, které o sobě vyprávíme, nebo jde jenom o smyšlenky, jež spřádáme ve snaze vnést řád do života, který sám žádný vnitřní řád nemá? Jsou naše příběhy *ze* života, v životě obsažené, anebo jsou pouze *o* životě, tedy do života vložené? Krátce řečeno, jsou příběhy našeho života žité, nebo jenom vyprávěné?

Tyto otázky vyvstávají také z multikulturní zkušenosti rozdílnosti. Jaký je vztah mezi mnou, vyprávěčem příběhu, a vámi, jinými lidmi, o nichž vyprávím příběh, abych na něm pochopil

* V překladu J. V. Sládka.